

10. Ляхощька Л. Граматика Івана Огієнка для народної школи / Л. Ляхощька // Початкова школа. – 1997. – №2. – С. 56-58.
11. Ляхощький В. Із педагогічної спадщини Івана Огієнка / В. Ляхощький // Початкова школа. – 1997. – №3. – С. 56.
12. Марушкевич А. Народна педагогіка і українознавство в спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) і розвиток сучасної національної школи / А. Марушкевич // Директор школи. – 1999. – №4. – С. 2.
13. Митрополит Іларіон. Наш бій за державність. Історична епопея / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1962. – С. 7.
14. Сохацька Є. Ідея соборності в культорологічній спадщині Івана Огієнка / Є. Сохацька // Українське слово. – 1997. – 9 січня. – С. 6-7.
15. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка / М. Тимошик. – К., 1998.
16. Тимошик М. Подвижник української справи / М. Тимошик // Урядовий кур'єр. – 1997. – 14 січня. – С. 9.
17. Тіменник З. Державотворчі й політичні засади Івана Огієнка в контексті сьогодення / З. Тіменник // Шлях перемоги. – 1995. – 1 квітня. – С. 7.
18. Тюрменко І. Іван Огієнко – митрополит Іларіон / І. Тюрменко // Укр. істор. журнал. – 1995. – №2. – С. 79-92.

The article deals with scientific and literary achievements of Ivan Ohienko as a scholar, writer, poet. The linguistic and stylistic peculiarities of the poem «Not Finished Song» are focused on here. The author's stylistic devices and text features are given in the separate analysis.

Key words: scientific and literary achievements, linguistic and stylistic peculiarities, author's stylistic devices.

Отримано: 26.10.2016 р.

УДК 811(477)(092):811/16'0

Н. М. Дзюбак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У СЛОВ'ЯН В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ І. І. ОГІЄНКА

У науковій розвідці розглянуто питання походження літературної мови у слов'ян, що в мовознавстві є першочерговим. На основі аналізу сучасних наукових розвідок подано визначення поняття «літературна мова», простежено зміст цього поняття від його з'яви до наших днів. На основі аналізу концепції походження літературної мови І.І. Огієнка з'ясовано чинники, що зумовили виникнення цього лінгвістичного поняття, особливості його становлення і розвитку.

Ключові слова: літературна мова, старослов'янська мова, староболгарська мова, нова слов'янська літературна мова.

Специфіка лінгвістичного поняття «літературна мова» здавна привертає увагу мовознавців. Як зазначає І.І. Огієнко, «Писано в цій справі надзвичайно багато, – майже кожний із більш-менш видатних філологів слов'янських і неслов'янських писав у цій справі, і пробував додати й своє посилене висвітлення цієї цікавої, але дуже заплутаної й тяжкої до вирішення загадки» [1, с.5]. У сучасному науковому обігу існує багато гіпотез зародження і розвитку літературної мови. Однак через брак писемних доказів це питання залишаєть-

ся відкритим і сьогодні. Його актуальність підігривається низкою патріотичних і політичних тенденцій, притаманних сучасному українському суспільству, коли ми знову намагаємося з'ясувати свої витoki.

Мета нашої наукової розвідки – з'ясувати зміст концепції походження літературної мови, запропонованої І.І. Огієнком.

Завдання статті: проаналізувати зміст поняття «літературна мова», з'ясувати особливості зародження літературної мови у слов'ян відповідно до концепції І.І. Огієнка, визначити мову-праматір слов'янської літературної мови та значення досліджуваної теорії для розвитку сучасного мовознавства.

Упродовж усього періоду існування термін «літературна мова» зазнав переосмислення. Спочатку під літературною розуміли мову писемних джерел, мову літератури.

М.А. Жовтобрюх терміни «література», «літературний» пов'язує з латинським *littera* – «буква». Історію її виникнення він пояснює так: «На певному етапі розвитку суспільства виникає письмо, яке поширює функціонування мови у часі та просторі. Мовою, закріпленою в знаках письма, користуються не лише тоді, коли вона висловлена, а й набагато пізніше, тобто функціонування такої мови не обмежено в часі. Писемна мова виконує роль засобу зносин і з тими членами колективу, які перебувають на будь-якому віддаленні від того, хто висловлює свої думки, отже дія її не обмежена в просторі. На основі писемної мови в процесі історичного розвитку суспільства й виникає літературна мова» [2, с.3].

На думку І.К. Білодіда, «літературна мова – це відшліфована форма загальнонародної мови, яка в своїх різновидах, писемному й усному, обслуговує все культурне життя народу, всі сфери його суспільної діяльності» [3, с.37].

М.Я. Плющ терміном «літературна мова» визначає відшліфовану мову, яка характеризується поліфункціональністю, унормованістю, стандартністю, уніфікованістю, розвиненою системою стилів [4, с.7].

В енциклопедії потрапляємо на таке визначення: «літературна мова – унормована мова суспільного спілкування, загальноприйнята в писемній практиці та усній практиці» [5, с.318].

У останніх розвідках літературною називають унормовану загальнонаціональну мову, що існує в писемній та усній формах, обслуговуючи всі сфери виробничого, суспільного і культурного життя народу, відзначається розгалуженою системою функціонально-стильових різновидів [6, с.318].

На нашу думку, варто чітко розмежовувати поняття «загальнонародна» та «літературна» мова, що неодноразово трапляються у наведених визначеннях. Тому найбільш вдалим вважаємо визначення літературної мови як вищої форми загальнонародної мови, що сформувалася на основі територіальних діалектів і відзначається унормованістю, поліфункціональністю, наявністю стилів.

Початки літературної мови на теренах Європи лінгвісти виводять із епохи Середньовіччя, коли мовою писемної літератури була латинська. Згодом ця функція поширилась і на грецьку мову. У більшості джерел потрапляємо на тезу, що у східних слов'ян роль такої мови виконувала старослов'янська (церковнослов'янська) мова. Точний час її з'яви визначити важко через відсутність відповідних джерел. Залишаються відкритими й питання щодо мови, яка лягла в основу літературної у слов'ян.

Під час вивчення цієї наукової проблеми нашу увагу привернула теорія походження літературної мови І.І. Огієнка, що стала результатом тривалої дослідницької праці упродовж 1925-1932 років. В цей час він працював на кафе-

дрі церковно-слов'янської мови й кирилівської палеографії у Варшавському університеті. Результати цих наукових розвідок висвітлено у книзі «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян», що побачила світ у 1927 році, а згодом була допрацьована і перевидана у Жовкві 1937 року.

І.І. Огієнко з впевненістю констатує, що слов'янська літературна мова «ще до часу Костянтина виробилася вже в до певної міри розвинену мову, таку мову, яка давала змогу інтелігентній людині висловлювати нею свої думки та почування» [1, с.234]. Підставою є той факт, що під час вивчення перших писемних пам'яток дослідник звернув увагу на високий рівень їхньої мови: «скрізь вистачало потрібних слів на переклад найтонших євангельських розумінь» [1, с.235]. На його думку, це не лише говорить про вагомий внесок у переклади богословської літератури Костянтина й Мефодія, яких вчений слушно називає зачинателями старослов'янської літературної мови, а й про те, що «Костянтин мусив уже мати готові спроби подібних праць і до себе» [Там само].

Упродовж XX століття в мовознавстві була поширена гіпотеза, згідно з якою старослов'янську мову визнавали праматір'ю для інших слов'янських мов. Однак детальні розвідки показали, що ця мова була одним із слов'янських наріч IX століття.

Чинниками, що зумовили вихід на історичну арену літературної мови, науковець вважає:

- 1) значний розвиток торговельно-економічних відносин;
- 2) паломництво до чужих країн;
- 3) наявність урядових канцелярій та осіб, на яких покладалися ці обов'язки;
- 4) активне функціонування епічного жанру народної літератури;
- 5) поширення християнства між слов'янами.

Останній чинник, на думку І.І. Огієнка, став визначальним, бо зумовив нагальну потребу перекладів Євангелії, Псалтиря, окремих молитов з мови того народу, який приніс християнство (грецької чи латинської), на слов'янську. Дослідник вважає «геніальною ідею Служби Божої а св. Письма на живій мові людовій, цебто з застосуванням слов'янської мови до церкви, а тим самим і до літератури» [1, с.238].

За припущеннями І.І. Огієнка ідея донесення постулатів християнства народів рідною мовою зародилася ще із початку поширення християнства, доказаним чого є переклади окремих євангельських уривків, писаних «руськими письменами». Свого часу їх знайшов Костянтин у Херсонесі.

Як засвідчує історія, першими, хто приймав християнство, були «одиноці більш культурні, більш розвинені, серед таких, особливо в слов'ян південних, були особи, що добре знали грецьку мову, а тому про нову віру мали можливість довідатися більше; ці особи безумовно мали бажання розповісти про нову віру своїм темним братам, могли для потреб їхніх робити й деякі переклади» [1, с.238]. Одним із таких проповідників був Микита Ремесіяньський, а народ, якому він доносив сказання, називався бєссами. За припущеннями Костянтина, бєсси цілком могли належати до слов'янського роду.

Слов'яни з давніх часів використовували грецьку і латинську азбуки, що разом із першими спробами перекладу св. Письма та окремих праць релігійного змісту, молитов тощо цілком могло бути поштовхом до зародження слов'янської писемності та літературної мови ще до Костянтина (до 855 року). Але ця мова не відзначалася досконалістю, і не могла відповідати терміну «літературна» в сучасному розумінні: «Це була на той час буденна (в наші часи люблять казати «базарна») мова малокультурного народу, це була мова, яку

греки та римляни (німці) називали «варварською» [1, с.241]. До рівня літературної цю мову підніс саме Костянтин. Його переклад Святого Письма був настільки досконалим, що дозволив не лише передати «багато найтонших виразів для філософських розумів та богословських термінів», які містили оригінали, писані глибоко розвиненою грецькою мовою, а й удосконалив «варварську» мову, створивши слов'янам літературну мову.

Значущість епохальної праці Костянтина можна зрозуміти з уривку листа цісаря Михайла до князя Ростислава, який наводить І.І. Огієнко: «Бог, що наказує кожному прийти до розуміння правди й прагнути до вищого стану, бачивши віру твою та ревність, зробив це тепер за нашого часу, подавши св. Письмо вашою мовою, якої не було й перед тим, а не тільки в перші літа, **щоб і вас захищено до великих народів**, що славлять Бога своєю мовою» [1, с.242].

Просвітницьку діяльність Кирила з честю продовжив його брат Мефодій зі своїми учнями: «Увесь час співав він Службу Божу тільки по-слов'янському, а для цього потрібні були переклади відповідних грецьких текстів» [1, с.244]. Мефодія ревно переслідували за вживання народної мови в Богослужінні, він чотири довгих роки (870-874) був під судом і сидів у в'язниці.

Коли кількість церков почала зростати, зростала й потреба у слов'янських священниках, а разом із тим у перекладених богослужбових книгах. Як наслідок, з'явилися окремі індивідуальні переклади, що не відзначалися досконалістю, а почасти були далекі від змісту оригіналу. Нагальною справою стало створення для всіх церков одного апробованого тексту та стилізування і виправлення попередніх перекладів, була ще значна частина текстів, які потребували перекладу. Можемо припустити, що процес стилізування передбачав приведення перекладених текстів до вимог відповідного стилю, що сьогодні ми називаємо унормуванням літературної мови.

Усі визначені вище потреби не під силу було вирішити одній людині, тому Мефодій активно долучав до неї своїх учнів, які також досконало знали грецьку мову й могли займатися перекладами й переписуванням перекладених текстів. Наслідком його праці став «у нас найдавніший біблійний кодекс слов'янською мовою, – найперший в Європі живою мовою» [1, с.251], що сприяло не лише поширенню й утвердженню християнства, а й розвитку літературної мови.

Яка ж саме наріччя стало матір'ю слов'янської літературної мови? Це питання турбує науковців й досі. Потрапляємо на припущення, що перші переклади Костянтина були зроблені на моравське наріччя. Пізніші праці адресовані лише болгарам і перекладені мовою болгарською, про що свідчать Болгарська та Охридська Легенди, а також Життя св. Наума. У різних теоріях походження слов'янської літературної мови наковці відводили цю роль сербській, паннонській чи словінській, паннонсько-моравській, болгарсько-сербській мовам. Окремі давні пам'ятки приписують руське (київське) її походження.

Детально проаналізувавши життя Кирила дослідник з впевненістю говорить, що «найкраще й найбільше знав він, а також брат його Мефодій, ту слов'янську мову, якої навчився був за молодих літ у рідному Солуні. Вже до цього знання пізніш додав він більшого, глибшого, але в основі його все було солунське наріччя», яке належить до македонської говірки [1, с.257]. Тому пропонує назвати мову перекладів Кирила і Мефодія староболгарською, хоча допускає й досить поширену в славістиці назву «старослов'янська мова», яку свого часу вживали прихильники паннонської теорії. Вони вважали, що Кирило-Мефодіївська мова більш-менш зрозуміла для більшості слов'янських народів, через те й називалася старослов'янською.

У сучасному розумінні старослов'янська мова – перша писемно зафіксована слов'янська літературна мова, створена Кирилом і Мефодієм на базі одно-

го з праслов'янських діалектів – солунського – для репрезентації слов'янською мовою богослужбових і канонічних книг. Старослов'янська мова близька до праслов'янської мови і зберігає багато архаїзмів, утрачених іншими слов'янськими мовами. Низка рис цієї мови дає підставу науковцям відносити її до південнослов'янської групи мов.

Окремі мовознавці вважають: через те, що старослов'янська мова обслуговувала переважно культові потреби, її варто називати староцерковнослов'янською. Особливого поширення ця назва набуває упродовж XI-XII століть, коли книги, написані цією першою літературною мовою слов'ян, потрапляють спочатку до східних слов'ян, а від них знову повертаються до південних.

Певний час ця мова, яку згодом стали називати церковнослов'янською, побувала також у зхадіних слов'ян, про що свідчать «Київські листки» (XX ст.) і «Фрейзінгенські уривки» (XX-XXI ст.), які зберегли моравіزم.

Останні дві назви літературної мови І.І. Огієнко вважає невідповідними, «бо ж Кирило-Мефодіївська мова була не тільки мовою церкви, але й мовою слов'янської літератури аж до нових часів, почасти аж до кінця XVIII-го віку» [1, с.289]. А отже виконувала низку функцій.

Цілком можливо, що старослов'янська мова використовувалась як міжнародна, бо, хоч і мала багато рис, спільних для всіх слов'янських етносів, а тому була зрозумілою для багатьох слов'янських народів, все ж кожен із цих етносів уже усвідомлював себе як окремий народ.

А отже, теорія розвитку літературної мови у слов'ян, запропонована І.І. Огієнком, дає чіткі відповіді на низку питань, що турбують мовознавців. Твердження науковця заслуговують на увагу через велику доказову базу, на якій ґрунтуються його розвідки. Залишається лише жалкувати, що праці науковця дійшли до нас майже через століття, що значно затримало розвиток вітчизняної лінгвістики і славістики зокрема.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І.І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян / І.І. Огієнко. – Жюквa : Друкарня О.О. Василіян, 1937. – 300 с.
2. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – 404 с.
3. Сучасна українська літературна мова / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 436 с.
4. Сучасна українська літературна мова / за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2001. – 432 с.
5. Українська мова: Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
6. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін. ; за ред. А.К. Мойсієнка. – К. : Знання, 2013. – 340 с.

Science is consider the question of origin of literary language for slavs, that in linguistics is a priority. On the basis of analysis of modern scientific researches determination of concept «literary language» is given, maintenance of this concept is traced from his appearance to our days. The analysis of the concept of the origin of the literary language I.I. Ohiyenka found the factors that led to the emergence of the concept of linguistic peculiarities of its development.

Key words: literary language, Old Church Slavonic language, old Bulgarian, a new Slavic literary language.

Отримано: 27.09.2016 р.